

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.341

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.6/18>

Годжек Я.С.

Міжнародний гуманітарний університет

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВОЄННОГО ПОЛОНУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуто та проаналізовано становлення інституту воєнного полону в контексті дослідження статусу військовополонених в сучасному міжнародному праві. Зазначено певні етапи формування інституту воєнного полону.

З'ясовано, що вже у додержавний період з'являються перші правила поведінки з воїнами та встановлюються правила воєнного полону, зароджуються норми про гуманне ставлення до захоплених осіб. Підкреслено, що ці норми носили моральний та релігійний характер, але з часом саме з них візьмуть початок юридичні джерела, які виникнуть пізніше.

Проаналізовано період становлення державності. Зазначено, що релігії закликають дотримуватись принципу гуманності та проповідують гуманізм у ставленні до переможеного противника, який є необхідним, виходячи з догм та канонів. Забороняється вбивство чи каліцтво полонених, передбачається звільнення таких осіб після закінчення війни тощо.

Досліджено період Середніх віків, де основним регулятором відносин була релігія і право сили. Це новий етап розвитку інституту воєнного полону та встановлення правил поведінки з військовополоненими. На початку Середніх віків жодних загальновизнаних норм про утримання в полоні не існувало, але на кінець епохи Середньовіччя були розроблені певні моральні правила поведінки із захопленими особами та з'являється певне правове оформлення інституту воєнного полону.

З'ясовано, що новий етап розвитку правових поглядів на питання регулювання воєн та полону відбувся в новітні часи. В цей період з'являється ряд нових концепцій, які з того часу є фундаментом міжнародного гуманітарного права.

Підкреслено, що у XIX столітті з'явилися перші міжнародно-правові акти, що регулювали порядок ведення війни, з'являється сучасне розуміння терміну «воєнний полон».

Зроблено акцент на розвитку інституту воєнного полону після Другої світової війни. Проаналізовано міжнародні договори, які регулюють статус військовополоненого.

Зроблено висновок, що можна виділити історичні етапи становлення та розвитку інституту воєнного полону: додержавний період, період становлення державності, період Середньовіччя, Новітні часи та період з кінця XIX ст. – початку XX ст.

Ключові слова: етап, війна, воєнний полон, військовополонений, релігія, конвенція, норми міжнародного права.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти досі продовжують спустошувати держави. Серед їхніх жертв є й така категорія осіб, як військовополонені. Для правильного визначення об'єму та змісту необхідного захисту важливо правильно визначити характер участі конкретних осіб у збройному конфлікті. Для дослідження статусу таких осіб, зокрема військовополонених, доцільно дослідити історичні аспекти становлення інституту воєнного полону. Адже мета полону – виключити ворожих солдатів із подальших військових

операцій. Оскільки солдатам дозволено брати участь у законних військових операціях, військовополонені вважатимуться лише полоненими, затриманими з міркувань безпеки, а не злочинцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні загальні аспекти статусу військовополонених досліджували такі науковці, як А.Б. Амелін, В.В. Альошин, А.Г. Григор'єв, М.В. Грушко, Е. Волох, В.Ю. Калугін, Ф. Кальсховен, Ф.І. Кожевников, В.І. Лісовський, Г.М. Мелков, А.І. Полто-

рак, В.М. Репецький, Л.І. Савинський, Л.Д. Тимченко, О.І. Тіунов та інші вчені. Деякі з науковців звертались і до дослідження історичних аспектів міжнародно-правового режиму інституту воєнного полону. Однак у більшості наукових праць з юриспруденції цьому питанню не приділялось достатньої уваги.

Постановка завдання. В умовах виникнення нових видів збройних конфліктів доцільно дослідити генезу інституту воєнного полону та виділити певні етапи формування цього явища для подальшого дослідження статусу військовополоненого в сучасному міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично першим видом збройних конфліктів була війна. Однак навіть щодо тлумачення і застосування такого терміну, як «війна», існують певні складнощі.

Швейцарський учений та Президент Міжнародного комітету Червоного Хреста Ж. Пікте стверджував, що норми міжнародного гуманітарного права виникли не у Середньовіччя, як переконують більшість дослідників та європейських авторів, а набагато раніше, можна стверджувати – з часів додержавного періоду [1, с. 11]. Так, В. Калугін зазначав, що скільки існує людини – стільки ж існує війна, а закони війни такі ж давні, як і сама війна [2, с. 12]. Такої ж думки притримувався й В. Парі, який стверджував, що правила ведення військових дій беруть свій початок ще у додержавний період [3, р. 8–17].

Перші правила ведення війни в більшості випадків були пов'язані з релігійними обрядами, які стосувалися порядку оголошення війни. Однак уже в додержавний період можна зустріти трохи примітивні звичаї й договори, які містили певні «гуманітарні» елементи. Більше того, М. Сасолі та А. Бувьє підкреслювали, що в більшості культур звичаї оголошення війни мали схожий характер [4, р. 132]. Варто зазначити, що довгий час не було жодних обмежень щодо захисту осіб, цивільного населення, крім права сильнішого та принципу *vae victus*, тобто «війна зазвичай велася у найбільш варварський спосіб» [5, р. 11]. Археологи, які досліджували додержавний період, спираючись на свої знахідки, зазначають, що навіть у той час за пораненими – доглядали, це стосується і поранених супротивної сторони.

Другий етап – пов'язаний зі становленням державності. Норми міжнародного та національного права в період становлення державності тісно були пов'язані з релігійними канонами. Релігійні джерела надають інформацію стосовно регулювання

окремих положень інституту воєнного полону та статусу захоплених осіб. Наприклад, у Біблії зазначається, що із захопленими особами слід поводитися гуманно та заборонено їх вбивати. Досить гуманний характер містяться в положеннях цього релігійного джерела щодо полонених [6, с. 351]. Інший приклад – Коран, який містить багато норм, що регулюють правила поводження з полоненими особами. У мусульманському праві та традиціях підходи до поняття збройного конфлікту є іншим, ніж у християн. Це зумовлено відсутністю формальної вимоги щодо оголошення війни, щ тягне за собою певні наслідки. Так, військові операції можуть проводитись в будь-який час і без оголошення війни.

Також видається цікавим підхід до інституту воєнного полону у буддизмі, зважаючи на те, що це найбільш пацифістська релігія світу. Однак у релігійних текстах буддистського вчення є згадки про війну і статус захоплених ворогом осіб [7, с. 266–267]. В індуїстській традиції дух єдності та універсальності поширюється на весь світ [8, с. 68–69]. У Рігведі говориться про повагу до всіх релігій, народів, вірувань, діє принцип «Сарва дхарма Самбхава». Основним обов'язком володаря, згідно з індуїстськими текстами, був захист свого народу як від внутрішніх загроз, так і від посягання на свободу людини ззовні. В індуїзмі війна вважалася небажаним явищем, тому вирішення спорів з її допомогою треба було уникати.

З розвитком цивілізацій почав розвиватись інститут воєнного полону. Однією з найстарших цивілізацій є єгипетська. Для неї, як і для представників хетів, війна була добре організованим процесом. У цей період з'являється перша професійна та наймана армія, яка керується статутом та чітко визначеним зводом правил. Серед іншого існує ряд правил поведінки із захопленими особами [9, с. 164]. Згодом єгиптяни поширили і на хетів такі правила поведінки щодо захоплених осіб. Відомим є один з найдавніших договорів між Єгипетським фараоном Рамзесом II і Царем хетів Хаттушилем III, укладений у 1296 р. до н. е. У ньому передбачалося звільнення всіх полонених та захоплених під час попередньої війни осіб, примусове повернення всіх утікачів та надання взаємної допомоги у випадку внутрішньодержавних заворушень [10, р. 463]. Фараони та їхні воєначальники у різні часи вводили додаткові правила поведінки із полоненими, захопленими особами.

Схожі положення існували і в Давній Індії. У законах Ману – одному з найстарших дже-

рел – передбачалося багато обмежень щодо застосування зброї до осіб противної сторони, які не воюють чи перестали воювати. Закони Ману містять чіткі положення, що забороняють калічити чи убивати захоплених, полонених осіб.

Досить цікавим було становлення інституту воєнного полону та правила поведінки із полоненими в Стародавній Греції і Римі. Греція складалася з міст-полісів, які між собою часто воювали. Саме в цей час було вироблено ряд звичаїв, які стосувалися і поведінки із полоненими/захопленими особами. Ю. Гарлан висловлює думку, що греки фактично не знали режиму полону [11, р. 45].

Право війни Стародавнього Риму є своєрідним кроком назад у запровадженні принципу гуманізму та захисту полонених і жертв війни. Ж. Пікте підкреслював, що у Римі відсутнє міжнародне гуманітарне право, оскільки є існує прірва між правовою доктриною, яка встановлює та запроваджує вимогу гуманного поведіння з супротивною стороною та воєнною практикою [1, с. 12].

Наступний етап розвитку інституту воєнного полону та встановлення правил поведінки з військовополоненими знаходять свої джерела у Середніх віках, коли Європа переживала «темні часи» з феодальною роздробленістю. Фактично основним регулятором відносин була релігія і право сили. На початку епохи Середньовіччя ще не можна говорити про встановлення принципу гуманізму у поведінці із полоненими, захопленими особами.

Режим воєнного полону в епоху Середньовіччя залежав від соціального походження та статусу полоненого. Стосовно лицарів та великих сюзернів були чинні норми кодексу честі. Що ж стосувалося рядових воїнів, то жодних норм та правил поведінки з військовополоненими та про їх утримання в полоні не існувало. Полонених, як правило, не вбивали і не перетворювали на рабів, а зважали на економічний інтерес та чинну заборону церкви. Економічна зацікавленість супротивної сторони полягала у викупі полонених. Також існував варіант обміну полоненими. Якщо ж окреслювати інститут воєнного полону, то варто підкреслити, що полонених утримували за рахунок сторони-переможця або особи, яка захопила полоненого. Але часто після завершення війни сторони компенсували одна одній ці витрати або вони покладались на переможеного. Важливим джерелом гуманітарного права в той період можна вважати «Статут (або Кодекс) лицаря» [12].

Згодом правила лицарства були імплементовано в акти та документи військових орденів, а також зазначались в указах та кодексах, які видавали монархи для своїх підданих. Спочатку це були досить прості документи, що не містили великий набір норм, але вже в XVI столітті вони стали більш систематизованими та охоплювали достатньо велику кількість питань. Наприклад, до них можна віднести статuti та кодекси німецьких князів тощо. Однак найвідомішим прикладом є Воєнний кодекс 1621 р. – короля Швеції Густава II [13, с. 38–47].

Можна зробити висновок, що в епоху Середньовіччя були вироблені та запроваджені моральні правила поведінки із військовополоненими та захопленими особами, з'являється певне правове оформлення інституту воєнного полону. Такі правила містили заборону вбивати чи калічити захоплених осіб, утримувати їх у гідних умовах тощо. У цей період з'являється положення про роздільне утримання звичайних, рядових воїнів та керівного складу, а також впроваджується норма про обов'язкове надання медичної допомоги як власним пораненим, так і ворогам, у тому числі військовополоненим. Ці положення та норми знайшли своє відображення в тогочасних актах монархів, які вони видавали для своїх командувачів військами.

Значний внесок у розвиток правових та політичних поглядів на питання регулювання військових дій та воєнного полону відбувається в період Нових часів. Цьому сприяла Французька Буржуазна Революція. З'являється ряд нових ідей та підходів, які стають фундаментом міжнародного гуманітарного права. Такої ж думки дотримувався Ж.-Ж. Руссо у своїй праці 1762 р. – «Суспільний договір» [14, с. 69–76]. Інший французьких мислитель Ш.Л. Монтеск'є зазначав, що сторона, яка завойовує не має права вбивати цивільних осіб, тобто тих, хто не приймає участі у війні у складі збройних формувань, а кінець війни ознаменовує і кінець полону [15, с. 94].

Думки усіх зазначених вище вчених суттєво вплинули на узагальнення підходів до позиції держав у сфері міжнародного гуманітарного права та, зокрема, інституту воєнного полону.

Тобто, сучасне розуміння терміну «воєнний полон» почало складатись з кінця XIX – початку XX ст. Відбулося це внаслідок прийняття низки міжнародних правових актів, які виокремили питання військовополонених як важливу складову гуманізації принципів вирішення міждержавних збройних конфліктів.

Отже, протягом усього розвитку світового суспільства, держав та міжнародного права поняття війни мало різні визначення. З початком міжнародно-правового регламентування збройних конфліктів вже почав використовуватися виключно термін «війна». Так, терміни «війна» і «воюючі сторони» були нормативно закріплені в Гаазьких конвенціях 1907 року. Так, Конвенція 1907 р. вимагає гуманного поводження з військовополоненими. Усі особисті речі та предмети особистого користування – за винятком зброї, коней, військової техніки та військових паперів – залишаються у військовополонених.

Затримання в'язнів у таборі чи в іншому місці застосовувалося лише як необхідний захід для забезпечення безпеки або через інші тимчасові обставини. Держава може наймати в'язнів за винятком офіцерів відповідно до їх рангу та здібностей. Ця робота не повинна бути надмірною і не повинна мати жодного відношення до військових дій. Міжнародне законодавство гарантує права проти примусової праці, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, право на працю та заробітну плату.

Термін «війна» знайшов своє відображення й у Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 року, а також у конвенціях, які регулюють ведення морської війни [16, с. 120].

Важливим моментом була фіксація в рамках Версальського договору 1919 р. положень щодо поводження з військовополоненими та цивільними інтернованими. З огляду на це, Міжнародний Комітет Червоного Хреста розпочав роботу над доопрацюванням відповідної законодавчої бази, що зумовило появу У 1921 році на Женевській конференції Міжнародного Червоного Хреста було висловлено побажання прийняти спеціальну конвенцію про поводження з військовополоненими. Міжнародний Червоний Хрест підготував проект конвенції, який був представ-

лений на Дипломатичній конференції в Женеві в 1929 році. Положення про поводження з військовополоненими, або Женевської конвенції 1929 р., яка стала одним із ключових міжнародних актів у сфері гуманітарного права, доповнюючи положення Гаазьких правил. Найважливіші доповнення полягали у забороні репресій та колективних покарань для військовополонених, встановленні правил організації роботи в'язнів, призначенні представників та контролі, який здійснювався державами-покровительками.

Правила захисту військовополонених є конкретними і вперше були детально описані в Женевській конвенції 1929 року. Вони були вдосконалені в третій Женевській конвенції 1949 року, після уроків Другої світової війни, а також у Додатковому протоколі I 1977 року.

Отже, сучасне міжнародне гуманітарне право, створене після Другої світової війни чотирма Женевськими конвенціями 1949 року та вдосконалене, доповнене та розроблене двома Додатковими протоколами 1977 р. сьогодні чітко окреслює межі допустимої поведінки, методи та засоби ведення бойових дій у збройних конфліктах, правовий статус учасників збройних конфліктів, але залишається актуальним питанням щодо застосування цих угод, повага до основних прав людини та прав військовополонених.

Висновки. У результаті дослідження можна виділити такі історичні етапи становлення та розвитку інституту воєнного полону: додержавний період, коли з'являються перші правила поводження з воїнами та встановлюються правила воєнного полону; другий етап – пов'язаний зі становленням державності та був тісно пов'язаний з релігійними канонами; наступний етап розвитку інституту воєнного полону та встановлення правил поводження з військовополоненими знаходять свої джерела у Середніх віках; нові правові погляди на питання регулювання воєн та полону відбувся в новітні часи; сучасні підходи до воєнного полону почали складатися з кінця XIX ст. – початку XX ст.

Список літератури:

1. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права : Курс, прочитанный в июле 1982 г. в Страсбург. ун-те в рамках информ. сессии, организованной Междунар. ин-том прав человека. Москва : МККК, 1994. 128 с.
2. Калугин В. Ю., Акулов Д. В. Пресечение нарушений в механизме имплементации международного гуманитарного права. Минск : Тесей, 2004. 400 с.
3. Parry V. J., Yapp M. Technology and Society in the Middle East. London : Oxford University Press, 1975. 448 p.
4. Сассоли М., Бувье А. Правовая защита во время войны : в 4 т. Москва : МККК, 2008. Т. 1. 670 с.
5. Moller A. International law in Peace and War. London : Sttevwns and son, Limited, 1931. 355 p.

6. Біблія. Київ : Громада, 1994. 1200 с.
7. Агаджан А. Буддизм и политические конфликты в Юго-Восточной Азии / под ред. А. В. Малашенко, С. Б. Филатова. Москва : РОССПЭН : Московский Центр Карнеги, 2007. С. 266–283.
8. Манодж Кумар Синха. Индуизм и международное гуманитарное право. *Международный журнал Красного Креста*. 2005. Т. 87, № 858. С. 67–78.
9. Томсинов В.А. *Государство и право Древнего Египта* : монография. Москва : Зерцало-М, 2011. 512 с.
10. *The Cambridge Ancient History*. Third Edit. Cambridge, 2007. Vol. 1. 665 p.
11. Garlan Y. *La guerre dans l'Antiquite*. Paris, 1972. 231 p.
12. Лицарський кодекс честі. Київ : Ліра, 1994. 16 с.
13. Кеннет Э. Гуманитарное право в Военном кодексе, опубликованном в качестве декрета в 1621 г. королем Швеции Густавом II Адольфом. *Международный журнал Красного Креста*. 1996. № 1. С. 38–47.
14. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты. Москва : КАНОН-Пресс. 1998. 416 с.
15. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Москва : Мысль, 1998. 165 с.
16. Репецкий В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.

Godzhek I.S. ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF CAPTIVITY IN INTERNATIONAL LAW

The article considers and analyzes the formation of the institution of POW in the context of the study of the status of prisoners of war in modern international law. Certain stages of formation of the institute of captivity are indicated.

It was found that already in the pre-state period the first rules of treatment of soldiers appeared and the rules of captivity were established, norms on humane treatment of captured persons were born. It is emphasized that these norms were not legal, but were rather moral or religious in nature, but later legal sources will originate from them. The rules of treatment of captured persons arose in parallel in most cultures of the world at that time.

The period of statehood formation is analyzed. It is noted that religions call for adherence to the principle of humanity and preach humanism in relation to the defeated enemy, which is necessary on the basis of dogmas and canons. The killing or mutilation of prisoners is prohibited; the release of such persons after the end of the war is envisaged, and so on.

The period of the Middle Ages is studied, where the main regulator of relations was religion and the law of force. This is a new stage in the development of the institution of POW and the establishment of rules for the treatment of prisoners of war. At the beginning of the Middle Ages, there were no generally accepted norms of captivity, but at the end of the Middle Ages, certain moral rules of conduct with captured persons were developed and a certain legal form of the institution of captivity appeared.

It was found that a new stage in the development of legal views on the regulation of war and captivity has taken place in recent times. During this period, a number of new concepts emerged that have since become the foundation of international humanitarian law.

It is emphasized that in the XIX century the first international legal acts regulating the order of warfare appeared, a modern understanding of the term "captivity" appeared.

Emphasis is placed on the development of the institution of captivity after the Second World War. The international agreements regulating the status of the prisoner of war are analyzed.

It is concluded that we can distinguish the historical stages of formation and development of the institution of captivity: the pre-state period, the period of statehood, the Middle Ages, modern times and the period from the end of the XIX century – early XX century.

Key words: *stage, war, prisoner of war, religion, convention, norms of international law.*